

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ (DÖNEMSEL BİR ANALİZ 1980-2011)

Osman Cenk KANCA* Metin BAYRAK**

Özet

24 Ocak kararlarıyla keskin bir değişim ve dönüşüm sürecine giren Türkiye Ekonomisi, döviz kuru, kambiyo, dış ticaret rejimi sermaye hareketleri serbestisi gibi birçok konuda liberal politika uygulamasına gitmiş, piyasa ekonomisinin etkinliğini artırmak için de kamu kesimi ölçeğini küçültme kararı almıştır. Bir ekonomide kamu ekonomisinin büyüklüğünü gösteren temel ölçüt kamu harcamaları tutarıdır. Milli ekonomi içerisinde kamu harcamaları oranının alçalıp yükselmesi makroekonomik değişkenlerin işleyişini etkilemekte ekonominin sağlıklı dengeler kurmasında mühim rol oynamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de 1980-2011 yılları arasını kapsayan dönemde kamu kesimi tarafından yapılan harcamalar ekonomik ve mali açıdan dönemsel olarak incelenmiş, mevcut durumla ilgili tespit ve tahliller yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Tablo Oran Analizi, Türkiye

JEL Sınıflandırması: H10, H50

THE DEVELOPMENT OF PUBLIC SPENDINGS IN TURKEY (PERIODIC ANALYSIS 1980-2011)

Abstract

Turkey, entering a sharp change and transformation process with the decisions of 24th January, implemented liberal policies in foreign exchange rate, foreign trade, liberalising financial markets and reduced public economy scale to increase efficiency of market economy. In an economy the basic indicator of the size of public economy is the amount of public spending. In national economy, the fluctuations in public expenditure rates effect macroeconomic variables and play an important role in sustainable balances in economy. In this study, public expenditures between 1980-2011 are examined periodically as an aspect of economy and fiscal policy and current situation is identified and analysed.

Keywords: Public Spendings, Table Ratio Analysis, Turkey

JEL Classifications: H10, H50

*Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Kars/Türkiye.
e-mail: osmancenkkanca@hotmail.com

**Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Erzurum/Türkiye.
e-mail: mebay65@yahoo.com

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.29741>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1.Giriş

Türkiye ekonomisinde 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren bunalım semptomları görülmeye başlamıştır. Bu yıllarda petrol fiyatlarında meydana gelen aşırı artış ve uygulanan ithal ikameci model ödemeler bilançosunu dar boğaza sokmuş, ekonomide artan enflasyonist baskı, işsizlik, eksik kapasite kullanımı, üretimdeki düşüşler ciddi anlamda arz talep dengesinin bozulmasına neden olmuştur. 1980'li yılların başından itibaren uygulanan ve ekonomide meşhur 24 Ocak kararları adıyla anılan politikalar neo liberal felsefeyle hazırlanmış ekonomide istikrar sağlamak için devletin ekonomiye aşırı gereksiz müdahalelerden kaçınması, ekonomiden çok fazla kaynak çekmemesi, bütçe açıklarından kaçınılması ve ekonomide arz talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gibi öneriler içermiştir.

1980'lere kadar Türkiye'de birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ithal ikameci bir sanayileşme politikası uygulanmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru ekonomik-sosyal-siyasal sorunların ağırlaşması, Türkiye'de yapısal bir dönüşümün yapılmasını mukadder hale getirmiştir. Türkiye 1980 sonrası dönemde dünyadaki gelişmelere ilaveten dış satıma dayalı yeni bir ekonomik yaklaşımı benimsemiş ve dış dünya ile entegrasyonunu hızlandırmıştır. Buna göre kamu kesiminin gider açısından niteliksel yapısı büyük bir evrim geçirmiştir. Devletin ekonomideki varlığının yansımaları olan kamu harcamaları, zaman içerisinde ekonomide kamu sektörünün yerini ve gerekliliğini göstermesi bakımından da diğer ülkelerde uygulanan politikalara paralel gelişmeler izlemiştir (Bulut, 2006: 244-247; Karaçor ve Alptekin, 2006: 307-308).

24 Ocak kararlarıyla bir değişim ve dönüşüm sürecine giren Türkiye ekonomisi ekonomide dengeleri yeniden kurup dizayn edecek politikalara önem vermeye başlamış bu politikaların mihenk taşı kamu kesimi ölçeğini küçülten piyasa ekonomisine daha çok ağırlık veren uygulamalar oluşturmıştır. Kamu kesimi ölçeğini küçültme kararı kamu harcamalarını ve onun bileşimini içeren uygulamaları incelemeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada 1980-2011 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de yapılan konsolide bütçe harcamaları mercek altına alınmakta ve harcamaların gelişimi dönemsel olarak analiz edilmektedir.

2.Kamu Harcamalarının Gelişimi (1980-1990)

1980'li yıllara kadar Türkiye, korumacı bir dış ticaret rejimi ile ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli, sabit kur sistemine dayanan ve denetime tabi tutulan döviz kuru rejimi, fiyat denetimi mekanizmasına ve negatif faiz uygulamalarına yer veren bir yapı içinde olmuştur. Fakat Dünya ekonomisinde 1980'li yılları müteakiben hayata geçirilen daha liberal politikalardan, Türkiye'de etkilenmiş ve 24 Ocak 1980 istikrar paketi ile piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma yönünde kararlar uygulamaya konmuştur. Türkiye'de istikrar sağlamaya yönelik alınan 24 Ocak kararları, özünde ülkede uygulanan iktisat politikalarında önemli bir değişimin ifadesi olmuştur. Bu dönem öncesi tatbik edilen devletçi politikaların aksine, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve devletin piyasadaki ağırlığına son vermek bu olgunun temel noktası olmuştur. 1989 yılında uygulamaya konan 32 sayılı "konvertibiliteye geçiş" kararı ile sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sağlanmış ve uluslararası finansal sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışına her türlü sınırlama kalkmıştır. Bu süreç içerisinde denetimsiz kalan uluslararası sermaye hareketleri, Türkiye'nin yapısal nitelikli sorunlarını daha da derinleştirmiş ve daha sonraki

yıllarda görülecek olan istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturmuştur (Kovancılar, 1997: 78; Eğilmez, 2009; Yeldan, 2008: 127-128). 24 Ocak kararlarıyla maliye politikası başta ekonomide hüküm süren enflasyonu önlemeyi hedef almış, bu minvalde bütçe dengesi, kamu kesiminin küçültülmesi, kamu tüketimlerinin kısılması, yatırımların belli sektörlerle sınırlı tutulması, sübvansiyonların azaltılması yönünde politikalar uygulanmıştır. (Ağcakaya, 2003: 216).

1980'li yılların harcama politikası, kamu tüketiminin asgariye indirilmesi ilkesinin benimsendiği politikadır. Uygulanan bütçe politikaları, 1980 istikrar tedbirleri hedeflerine uygun olarak, israfın önlenmesine ve personel artışlarının asgaride tutulmasına çalışılan bir politikadır. Ancak tüm harcamaları kısıcı tedbirler önerilmesine ve büyük bir kısmının uygulanmasına rağmen kamu harcamaları gerek artan nüfus, gerekse devletin kalkınma çabasındaki aktif rolüne uygun olarak miktar bakımından sürekli artan ve giderek büyüyen bir seyir izlemiştir (Başol ve Başol, 1992: 63). “Bu artış trendi devletin izlediği ekonomik, siyasi politikalar ve idari yapısında ortaya çıkan değişiklikler ile bütçenin yapısında meydana gelen değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır” (Gacaner, 2005). Türkiye'de 1986'dan sonra kamu sektörünün yapmış olduğu harcamalar siyasi gelişmelerden de etkilenmiştir. Çünkü siyasi hareketliliğin neden olduğu istikrarsızlık ve güven bunalımı iktisat politikalarını, yatırımları, iç ve dış rekabeti negatif yönde etkilemiştir. Bu sıkıntılı hava içerisinde artan dengesizlikleri bertaraf etme gayretleri ise kamu harcamalarını yükseltmiştir. Harcamaların yüksekliği ekonomide riskli ortam yaratarak yeni yatırımları kısıcı etki yapmıştır (Bulut, 2006: 28).

24 Ocak Kararları neo-liberal yaklaşımla hazırlanmış bir programdır (Karluk, 1999: 405). Bu dönemle başlayıp, etkisini günümüze kadar farklı şiddetlerde sürdüren politikalar devleti küçültme gayesi gütmüştür. Bu dönemde hedefe ulaşmada kamu harcamalarının kısılması önemli bir yer tutmuştur. 1980 istikrar politikasının temel özelliklerinden birisi, enflasyonla, para arzını ve kamu harcamalarını sınırlandırmak suretiyle talebi kısarak mücadele edilmeye çalışılmasıdır (Kepenek, 1990: 196). Bu programın kısa vadeli amaçları 1983'e kadar bir ölçüde veya nispi olarak gerçekleştirdiği söylenebilmekle birlikte iktisadi istikrarsızlığın yapısal nedenleri çözüme kavuşturulamamıştır (Şahin, 2007: 213). Özellikle 1983 yılından sonra kamu kesiminin harcamaları devamlı artarken, kamu gelirlerinin aynı derecede artırılmaması sebebiyle iç ve dış borçlanmanın giderek yükselmesi, borç faizi ödemelerinin ve dolayısıyla bütçe giderlerinin artmasına sebebiyet vermiştir (Öner, 1994). Kamu harcamalarının 1980-1990 dönemindeki miktar, artış oranı ve GSMH içindeki seyri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: 1980-1990 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %)

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
1980	1.079	80.6	20.3	5.303
1981	1.516	40.6	18.8	8.023
1982	1.601	5.4	15.0	10.612
1983	2.612	63.1	18.7	13.933
1984	3.784	44.8	17.0	22.168
1985	5.313	40.4	15.0	35.350
1986	8.165	53.6	15.9	51.185
1987	12.697	55.4	16.9	75.019
1988	21.008	65.4	16.2	129.175
1989	38.052	81.1	16.5	230.370
1990	67.193	76.6	16.9	397.177

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Tablo 1'de görüldüğü gibi 1980 yılında kamu harcamaları 1079 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam harcamalardaki artış %80.6 oranında olmuş toplam harcamaların GSMH'ya oranı ise %20'nin üzerine çıkmıştır. 1981 yılında toplam harcamalardaki artış %40.6 oranında gerçekleşmiş, 1982 yılında ise toplam harcama düzeyinde dramatik bir düşüş yaşanarak toplam harcama artışı %5.4 gibi sonraki yıllarda da asla görülmeyen bir düzeyde gerçekleşmiştir. Yalnız aynı dramatik düşüş toplam harcamaların GSMH'ya oranında görülmemiştir. Toplam harcamaların GSMH'ya oranı 1982 yılında %15 oranında olmuştur. Kamu harcamaları artış oranı, 1981-1983 yıllarında askeri darbenin sağladığı siyasi düzenin de etkisiyle azalmıştır. Demokratik döneme geçilmesiyle bu oran 1983 yılında %60'lara çıkmıştır. 1980-1990 arası dönemde kamu harcamaları ortalama %50 civarında artmıştır. 1985-1986 yıllarında kamu harcamalarında görülen artışlar 1987'ye kadar süren bir genişlemeye katkı yapmıştır. Hazine'nin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması 1985 yılında başlamış ve dönem boyunca devam etmiştir. Böylece, faiz ödemelerinin kamu maliyesini ciddi sıkıntılara sokacak miktarlara ulaşmasının yolu açılmıştır (Boratav, 2008: 154).

Kamu kesiminin büyüklüğünü gösteren ölçütlerden en yaygın olarak kullanılanı kamu harcamaları/GSMH oranıdır. Bu gösterge aynı zamanda uluslararası karşılaştırmalarda devletin büyüklüğü olarak ifade edilmektedir (Aktan, 1995: 37). Bu bağlamda, kamu harcamalarının GSMH içindeki payı 1980-1990 döneminde ortalama olarak yaklaşık %17 oranında olmuştur. Bu dönem içerisinde, 1980 yılına kıyasla, 1980-1990 yılları arasında gözlenen kamu harcamaları/GSMH oranındaki düşüş gerçekleşmesinin önemli bir sebebi, fon sistemi vasıtasıyla bütçe dışı uygulamalara gidilmesidir. Tablo 1'den izleneceği üzere bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı dalgalanmalara rağmen amaçlandığı gibi azaltılmıştır. Dönemin ilk yarısında, talep kısıcı harcamalar sadece özel tüketim harcamalarının daraltılması ile sınırlı kalmamıştır. Bir yandan kamu tüketim (cari) harcamaları kısırlırken, öte yandan kamu yatırım harcamaları, özellikle sınıai yatırımlar, büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Oyan, 1989: 54).

Türkiye ekonomisinin kabuk değiştirmesi anlamında çok önemli bir dönüm noktası olan 1980 sonrası dönemde, istikrar programları bütçe harcamaları üzerinde etkili olmuştur. 1980 sonrası konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı, 1982'de %15.09 ve 1985'te %15.03 olarak gerçekleşmiş bu yıllar haricinde %16-17 civarında dalgalanmıştır. Özellikle 1980-1983 yılları arası söz konusu oranda gözlenen düşüşün sebebi IMF kökenli istikrar programı uygulamalarıdır. 1983 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı %18.75 seviyesine çıkmıştır. Bunun sebebi ise bu dönemde uygulanan seçim politikaları ile artan seçim harcamalarıdır. 1985 yılından sonra konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı genellikle artış yönünde olmuştur. 1990'lara kadar süren bu artışların gerisinde özellikle 1989 yılından sonra uygulanan seçim politikaları ve Körfez Savaşı gibi iç ve dış gelişmeler yatmaktadır. Kamu harcamaları 1980-1990 döneminde nüfus artışı, hızlı şehirleşme hareketleri ve iktisadi kalkınma ve politikalarda gözlenen dalgalanmalar sebebiyle istikrarlı bir seyir izlememiştir. Özellikle 1984 sonrası dönemde kamu kesiminin rolü tekrar gözden geçirilerek kapsamı ve seviyesini azaltmaya öncelik tanınmıştır. 1984-1990 dönemindeki kamu harcamalarına ilişkin temel amaç, "kamunun faaliyet alanının sınırlandırılması" olmuştur (Karataş, 1994). Bu dönemde kamu harcamalarının kısılması hedefine rağmen, kamu harcamaları 1985'de 5.3 milyar TL'den 1987'de 12.6 milyar TL ve 1990'da 67.1 milyar TL'ye yükselmiştir.

1980'li yılların kamu harcamaları politikasını; Türkiye'de daha liberal bir ekonomi anlayışının uygulanmaya konulması ve bu çerçevede kamunun ekonomideki yerinin küçültülmesini (kamu kesiminin daraltılması) hedefleyen bir harcama politikası şeklinde özetlemek mümkündür (Oyan, 2001). Ancak, kamu harcamaları miktar olarak dönem içerisinde sürekli yükseliş sergilemiştir. Kamu harcamaları, 1989 yılından sonra personel ve faiz giderlerinin yükselmesi sonucunda hızla artmıştır. Bu gelişmede, 1984 yılı sonrasında kamu açıklarının yüksek reel faizli iç borçlanma ile finanse edilmesinin getirdiği faiz yükü, borçlanma vadelerinin giderek kısalması ve 1989-1993 döneminde maaş ve ücretlerde sağlanan yüksek reel artışlar etkili olmuştur (Karluk, 1997).

3.1990-2000 Yılları Arası Kamu Harcamalarının Seyri

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yılları giderek sıklaşan aralıklarla yaşanan bir kriz süreci içinde geçirmiştir. 1980'li yılları müteakiben 1990'lı yıllar, kamu maliyesi açısından 1980'li yılların politikalarından farklılaşan ve bir ölçüde o döneme özel sorunların (terör faaliyetleri) tecrübe edildiği yıllar olmuştur. 1990'ların neredeyse tamamı yüksek düzeyde kamu borçları ile daha doğrusu iç borç faizleri ile ve büyük iç güvenlik harcamaları ile geçmiştir. Yüksek faizli ve çok kısa vadeli kamu iç borçlarının bütçe üzerine yüklediği faiz yükü, giderek diğer bütün bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilmesini gerektirmiştir. Türkiye ekonomisinde 1990 sonrasında, sürdürülemez bir iç borçlanma, mali sistemdeki sağlıksız yapı, dışsal faktörler ve diğer yapısal sorunların temelli çözülmemesi, ekonomik krizlerin adeta tetikleyicisi olmuştur (Direkçi, 2006: 85; Ulusoy, 2012: 344).

Türkiye Ekonomisi 1990 yılından sonra girmiş olduğu süreçte çok kırılgan (fragile) bir yapı kazanmıştır. Bu kırılgan yapı özellikle ekonominin bünyesinden kaynaklanmış, sorunun en temel noktasını ise kamu sektöründe yer alan kurumların finansman yapısının aşırı bozulması oluşturmuştur (Sakal, 2002: 45). Ayrıca, 1991 yılında yaşanan Körfez

Savaşı ve seçimlerin getirdiği etkiler bu dönemde kamu harcamalarını artırıcı yönde bir tesir yapmıştır. 1994 ekonomik krizi, 1999 Marmara depremi, dönem içerisinde kamu harcamalarının gelişimini etkileyen mühim faktörlerdir. 1993 yılı son çeyreği ardı sıra altı iç borçlanma ihalesini geçersiz kılan dönemin siyasi otoritesi, piyasada yüksek miktarda likit fon bırakınca önce borsada çok büyük bir artışa neden olmuş, ardından borsadan çıkan likidite, döviz spekülasyon saldırı gerçekleştirmiştir. Ekonominin spekülasyon sermaye karşısında giderek hassas bir hale gelmesi 1994'te yaşanan krize neden olduğu gibi, daha sonra yaşanabilecek krizlerin de habercisi olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 246).

1994 Krizini aşmak için alınan kararların amacı; mali piyasalarda istikrarı sağlamak, kamu kesiminde gelir-gider dengesini kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek, KİT'leri özelleştirmek, kısa dönemde kamu açıklarını hızla düşürerek enflasyonu kontrol altına almak, Türk Lirasına istikrar kazandırmak ve sürdürülemez boyutta olan dış ticaret açığını düşürmek olmuştur (TOBB, 1994: 6; Ulusoy, 2012: 342). Bu bağlamda harcama kısıcılığı önlemleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (DPT, 1994; Parasız, 1996: 258);

- Bütçe dengesi dikkate alınarak, memur maaşlarında düzenleme yapılması,
- Kamu harcamalarında öngörülen sınırlama çerçevesinde, tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınması,
- Kamu harcamalarında artışa neden olan ücret dengesizliklerinin giderilmesi,
- Kamuya yeni personel alımının durdurulması,
- Yeni kamu yatırımlarına başlanmaması,
- Yeni yatırımlara başlanamaması nedeniyle, yatırımları hızlandırma ödeneğinin kullanılmaması,
- Cari harcamalarda %30 kısıntıya gidilerek, (Savunma ve güvenlik hizmetleri hariç), taşıt alımının sınırlandırılacağı ve maliyet unsuru olan eski taşıtların hizmet dışı bırakılacağı gibi kararlar alınmıştır.

5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar programında amaç, kamu giderlerinin çeşitli bütçe kısıntıları yoluyla düşürülmesi olmuştur (Eğilmez, 2009: 70-71). Bu kapsamda 1994 kriziyle birlikte alınan yapısal önlemler; sosyal güvenlik kurumlarının bütçeye olan yükünün azaltılması, tarımsal destekleme politikasında değişiklik ve ücret artışlarına sınırlama getirilmesi şeklinde olmuştur. Dönem içerisindeki kamu harcamalarının gelişimi Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: 1990-2000 dönemi kamu harcamalarına ilişkin veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
1990	67.193	76.6	16.9	397.177
1991	130.263	93.9	20.5	634.393
1992	221.658	70.2	20.0	1.103.605
1993	485.194	120.7	24.2	1.997.323
1994	897.296	83.4	23.0	3.887.893
1995	1.710.647	90.6	21.7	7.854.887
1996	3.940.163	130.3	26.3	14.978.067
1997	7.990.749	102.8	27.1	26.694.889
1998	15.601.204	95.2	29.1	53.518.332
1999	28.093.903	80.0	35.8	78.242.496
2000	46.970.348	67.1	37.2	125.596.129

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)

Tablo 2'den izleneceği üzere kamu harcamaları miktar olarak sürekli artış içerisinde olmuştur. Türkiye'nin toplam kamu harcamaları 1990 yılında 67.193 milyar TL'den, 2000 yılında 46.970.348 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda, kamu harcamalarındaki artışta pek çok faktör etkili olmuştur (Öztek, 2001);

- Kamudaki aşırı istihdam politikası ve buna bağlı oluşan yüksek maliyetler,
- Tarımsal destekleme politikalarındaki ihtiyaç dışı harcamalar,
- Kamu yatırımlarının artırılmasının getirdiği maliyetler,
- Döner sermayeler ve mahalli idarelerin ihtiyaç dışı harcamaları,
- Yüksek faiz oranları, vb. gibi birçok neden sayılabilir.

Türkiye ekonomisinde, 1994 öncesi; kamu kesimi harcamaları çok fazla artmıştır. Bununla birlikte; 1994'ün ilk çeyreğinde hükümetin uyguladığı stratejiler sonrasında bütçe açığını finanse etmek için kullanılan tek kaynak kısa vadeli avans olmuştur. Kısa vadeli avansların kullanılması piyasada oluşan likidite oranını artırmıştır. 1994 ve 2001 yılında yaşanan iki büyük krizin de etkisiyle kamu açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artması aşırı borçlanmaya neden olmuştur. Bu durum reel faizlerin daha da yükselmesine yol açarak bütçe üzerindeki faiz yükünün artmasına neden olmuş, sonuçta kamu borç yükü artarak “kamu açıkları - borç - yüksek faiz” şeklinde bir kısır döngü oluşmuştur. Bu süreçte, kamu harcamalarındaki artışın esas nedeni, bütçedeki faiz harcamalarının hızla artmasıdır. 1990'lı yıllarda kamu harcamalarının hızlı bir artış trendi sergilemesinin temel sebeplerinden biride, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferlerin (ödeneklerin) hızla büyümesi olmuştur (Akçağlayan ve Kayıran, 2010: 129-146; DPT, 2007; Eren, 2008: 135).

Konsolide bütçe harcamalarının 1990-2000 döneminde GSMH içindeki seyrine bakıldığında %16 (1990 yılı) ile %37 (2000 yılı) arasında değiştiği görülmektedir. Dönem içerisinde, amaçlanan kamusal reformların gerçekleşmemesi, konsolide bütçe

harcamalarını artırmıştır. Ancak, 1994 ve 1995 yılları ise konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranında önemli düşüşlerin yaşandığı yıllar olmuştur. 5 Nisan 1994'de uygulamaya konan ekonomik istikrar tedbirlerinin çerçevesinde konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı 1995 yılında %21.7'ye kadar gerilemiştir. 5 Nisan istikrar tedbirleri ile uygulamaya konulan daraltıcı maliye politikaları 1995 yılı ikinci yarısına kadar sürdürülmüştür. Bu istikrar tedbirleri kapsamında, cari ve yatırım harcamalarında önemli kısıntılara gidilerek ücret artışları sınırlandırılmış, ücretlilere aylık vergi iadesi uygulaması kaldırılmış, KİT transferleri sınırlandırılmıştır. Ancak, 1995 yılı sonunda erken seçim kararının alınması nedeniyle genişleyici maliye politikalarının uygulanmasına yeniden geçilmiştir. Böylece, 1996 yılından itibaren konsolide bütçe harcamaların GSMH içindeki payı artış yönünde olmuş, konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı 1997 yılında yüzde 27.1'e yükselmiştir. 1999 Ağustos'unda yaşanan Marmara Depremi de kamunun gelir kaybına karşılık yoğunlukla kamu harcaması yapma zorunluluğunun yaşanmasına neden olmuştur (Yıldırım ve Yıldırım, 2001; Yılmaz ve Susam, 2001). 1999 yılında yaşanan felaketin konsolide bütçe harcamalarına yansımaları yeniden yapılanma süreci içinde artış yönünde olmuştur. 1999 yılı itibariyle konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı %35.8 düzeyine çıkmıştır.

Genel olarak 1990-2000 dönemine bakıldığında, kamu harcamaları 1991 yılında %93.9 oranında artış gösterirken, bu pay 1992 de %70.2 ye düşmüş, ancak 1993 yılında tekrar %120.7 seviyesine çıkmıştır. 1994 yılındaki kamu harcamalarındaki artış oranındaki azalışın ardından tekrar %90,6'lık bir artış yaşanmıştır ve bu artış 2000 yılına dek dalgalı bir seyir izlemiştir. 1990- 2000 yılları arası yaklaşık ortalama artış oranı %92 seviyesinde olmuştur. Dönem içerisinde, Doğu Asya krizi (1997) ve Rusya krizinin (1998) ilk etapta doğrudan bir etkisi görülmemiş ve etki daha sonra dolaylı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yeni yükselen pazarlarda ve bölgesel olarak zikredilen bu kriz bir süre sonra yayılma göstermiştir. Neticede söz konusu ülkelerde yatırım yapmış olan yabancı yatırımcılar paralarını geri çekerek kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Türkiye başlangıçta bu krizlerden çok etkilenmemesine rağmen uluslararası sermaye piyasalarından borç alması güçleşmiş, bu oluşumda Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde bozucu etki yapmaya başlamıştır. Türkiye 2000 yılına bu problemleri iç dinamiklerinde barındırarak girmiştir (Eğilmez, 2009).

4.2000-2011 Yılları Arası Kamu Harcamalarının Seyri

2000'li yıllara Türkiye; yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık sorunlarıyla girmiştir. Bu dönemde Türkiye, kronik enflasyon sorununu aşamamış, kamu iç borç sorununu çözememiş ve bankacılık sektörü çökme noktasına gelmiştir (Güven, 2001: 79). Türkiye, Kasım 2000'de, bankacılık sisteminin sıkıntılarında kaynaklanan ve tüm ekonomiyi etkileyen önemli bir krizle sarsılmıştır. Ekonomide oluşan Türk Lirası talebinin oluşturduğu likidite sıkışıklığı sonucunda, para piyasasında gecelik faiz %200'e kadar yükselmiştir (BDDK, 2010). 1 Aralık 2000'de gecelik repo faizi %1700'e çıkmış, İMKB'de endeks yılın en düşük seviyesine inmiştir. Ziraat Bankası ve Halk Bankasının görev zararları, kamu bankalarının açık pozisyonlarındaki artış, 1999 yılında oluşan iki depremin maliyeti, 2000 yılı boyunca TL'nin aşırı değerlenmesi ve petrol fiyatlarının artışı, 2000 yılının Kasım ayının başından itibaren bir likidite krizi ile karşılaşılması sonucunu doğurmuştur (Tokgöz, 2001: 48; Turan, 2011: 56-80).

Kasım 2000 krizinden sonra, 19 Şubat 2001'de, dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında Milli Güvenlik Kurulu'nda yaşanan tartışmalar, kamuoyuna devlet krizi olarak yansımış, henüz Kasım krizi atlatılmamış iken mali piyasalar bir kez daha karışmış ve ikinci bir çöküş yaşanmıştır. Türkiye'nin değişimindeki en önemli dönüm noktalarından biri, 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik buhran olmuştur. İMKB endeksi 10000'lerden 7000 puanlara kadar gerilemiş, 2001 yılının ilk altı aylık döneminde 800.000'e yakın kişinin işine son verilmiş, ülkede uzun yıllardan beri süregelen işsizlik, gittikçe kronik bir hal almıştır. 2000 ve 2001 krizleri sonucunda ekonomide; iç borç ve faizlerdeki ek mali yük artmış (faizler %1000'lerin üzerinde seyretmiş), on binlerce insan işsiz kalmış, üretim miktarı azalarak iflaslar meydana gelmiş, ekonominin küçülmesi nedeniyle milli gelir seviyesinde azalmalar oluşmuş; 23 Şubat 2001'de Merkez Bankasının rezervleri 5.3 milyar dolar azalmış, Hazine %144 oranı ile borçlanmış ve tüm bu gelişmelerin ekonomiye getirdiği mali yükte ağırlaşmıştır (Çavdar, 2010: 45-46; Eğilmez, 2009; BDDK, 2010).

Özellikle 2001 yılı Şubat ayından itibaren ekonomide belirsizliklerin artması sonucu faiz oranlarının yükselmesi ve borçlanma vadelerinin kısılmasıyla bütçe faiz ödemeleri artışı ve GSMH'ya oranı hızla yükselme trendine girmiştir. Ayrıca Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve kamu bankalarına 2000 yılında verilen Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) bir kısmının işlemiş faiz ile birlikte yeni senetlerle değiştirilmesinden sonra oluşan faiz ödemesi de 2001 yılı bütçe harcamalarının yükselmesine neden olmuştur (TCMB, 2001). Yaşanan krizler; (Kasım 2000, Şubat, 2001) birbirleriyle yakından ilintili olduğundan çoğunlukla tek bir kriz olarak değerlendirilmekle birlikte (Koyuncu ve Şenses, 2004), faizlerin yanı sıra enflasyonda artış ve döviz kurlarındaki dalgalanmayla kendisini hissettiren tüm ekonomi üzerinde bir belirsizlik ortamını beraberinde getirmiştir. Mali kesimde yaşanan problemler reel kesime kredi imkânını bitirerek, kredi geri ödemelerinde ciddi problemlere sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 14 Nisan 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ismiyle yeni bir iktisadi program uygulanmaya başlanmıştır. Program, devletin mali durumunun kamuoyu tarafından daha kolay takip edilmesine imkân sağlayacak ve mali yönetimi şeffaflaştıracak bir dizi tedbiri hayata geçirmeyi hedeflemiştir. Bu tedbirler, bütçe dışı gelir ve harcama uygulamalarını minimum kılarak, bütçe birliği ilkesini ve bütçe disiplini yeniden oluşturmaya yönelik olmuştur. Program çerçevesinde, faiz dışı harcamalarda maksimum tasarruf ve disiplin sağlanmasının hayati derecede önem arz ettiği belirtilmiştir. Faiz dışı harcamalardaki nominal yükselişin GSMH'daki artışın altında tutulmasına özen gösterileceği, 2001 yılı bütçesinde yatırım harcamalarında bir kısıntıya gidileceği, cari, bazı transfer harcamalarında nominal artışın kur ve fiyat artışlarının altında tutulması neticesinde GSMH'nın %1.5'i kadar tasarruf edileceği ifade edilmiştir (BDDK, 2010; Ulusoy, 2012: 350-352).

Türkiye ekonomisinde 2002 yılından itibaren yaşanan siyasi istikrar ortamı ile birlikte ekonomik alanda da alınan yapısal tedbirlerin etkileri, nispeten daha olumlu bir şekilde hissedilmiştir. Uygulanan istikrar programlarının öngördüğü ve kararlı bir şekilde uygulanan sıkı mali ve parasal önlemler, kamu mali dengesindeki ve finans piyasalarındaki kırılganlığı asgari düzeye indirmiştir (Şimşek, 2007: 52-68). 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında Türkiye'de mali kesime yönelik önemli kararlar alınmış ve yasalarla da desteklenmiştir. Kriz sonrası IMF ile birlikte hazırlanmış olan ve takip

edilen iktisadi programlar, mali disiplini esas alan orta vadeli istikrar programlarıdır. Türkiye'nin 2001 krizi sonrasında önemli başarılar sağlanmasında mali disiplinin yadsınamaz payı vardır (Gürkaynak, 2008). 2000 ve 2001 krizlerinden farklı olarak, Türkiye'deki ortak kanaat 2008 krizinin daha çok dış kaynaklı olduğu şeklindedir. Türkiye'nin küresel krize hemen hemen dünya ile birlikte girdiği genel kabul görmüştür (Çolak, 2009). ABD kaynaklı küresel finansal krizi tetikleyen temel faktörler olarak; bu dönemde düşük faiz politikası uygulamasının düşük faizli konut kredilerinin (mortgage kredilerinin) yapısını bozması ve bundan dolayı faiz yapısının uyumsuzlaşması, konut fiyatlarında balon fiyat oluşumuna neden olması, menkul kıymetlerin fonlanmasında yaşanan sıkışıklık, kredi türev piyasalarının genişlemesi, kredi derecelendirme sürecinde yaşanan sorunlar şeklinde sıralanabilir (BDDK, 2008: 45). Böylece, ABD ekonomisi 2007 Aralık ayında bir durgunluk sürecine girmiştir. Büyüme önemli derecede yavaşlamış, ağır bir borç yükü oluşmuş, 2007-2009 döneminde yaklaşık iki buçuk milyon kişi işsiz kalarak, kırılgan bir durum oluşmuştur (Magdoff ve Yates, 2010: 97). Çok geçmeden, ABD'de başlayan kriz doğası gereği kısa sürede bulaşıcı etki göstererek küresel piyasalara yayılmıştır (Şimşek ve Altay, 2009: 17). Hükümet tarafından yapılan açıklamalar Türkiye'nin krizden çok fazla etkilenmediği yönünde olmuştur. Kriz sürecinde kamu harcama po-litikası, kamu kaynaklarının kullanımında, belirlenen politika ve öncelikler doğrultusunda hareket edilmesine, yürütülen faaliyet ve projelerin gereklilik, etkinlik ve verimlilik açısından gözden geçirilerek sağlıklı bir temele kavuşturulmasına bağlanmıştır (Taban, 2011). Bu bağlamda, krizin etkilerini azaltmak amacıyla bazı harcama kalemlerinde ilave artışlar yapılmıştır. Bu çerçevede, iç talebi canlandırmak için alınan mali önlemler harcamaların artmasına neden olmuş, 2009 yılı itibarıyla toplam harcama artış oranı %15,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle bütçe giderlerinin GSMH'ya oranı %28,1 seviyesinde gerçekleşmişken bu oran 2010 yılında %26,7'ye gerilemiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2012: 4; Bkz. Tablo 3). Ancak, 2008 yılından itibaren yaşanan, olumsuz etkileri 2009 yılında da süren küresel kriz döneminde kamu harcamalarında, kriz kaynaklı ciddi bir trend değişikliği gözlenmemiştir. GEGP uygulamasına geçilmesiyle birlikte bütçe disiplininin tesis edilmesi ve kamu borçlarının nispi olarak idare edilebilir seviyeye çekilmesi, bütçenin dolayısıyla kamu harcamalarının bir ekonomi politikası aracı olarak yeniden fonksiyon kazanmasını sağlamış ve kamu harcamaları/GSMH oranında nispi bir düşme eğilimi görülmüştür (Şahin, 2007: 528; Sezgin, 2013: 69).

Tablo 3: 2000-2011 dönemi kamu harcamalarına ilişkin veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
2000	46.970.348	67.1	37.3	125.596.129
2001	81.175.206	72.8	45.9	176.483.953
2002	117.224.471	44.4	42.8	273.463.168
2003	140.454.842	19.8	39.3	356.680.888
2004	150.569.930	7.2	35.1	428.932.343
2005	156.479.365	3.9	32.1	486.401.032
2006	175.657.001	12.2	30.5	575.783.962
2007	204.072.243	14.2	23.9	853.636.236
2008	227.063.259	10.1	23.8	950.098.199
2009	268.697.566	15.2	28.2	952.634.796
2010	294.358.724	8.8	26.7	1.103.749.801
2011	313.301.823	6.0	24.1	1.298.062.004

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (19502004), DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (19502010), www.bumko.gov.tr

Tablo 3'deki veriler incelendiğinde kamu harcamalarının 2000-2011 döneminde miktar olarak sürekli arttığı görülmektedir. 2000 yılında 46.970.348 milyar TL olarak gerçekleşen kamu harcamaları, 2001 yılında 81.175.206 milyar TL, 2002 yılında ise 117.224.471 seviyesine ulaşmıştır. Dönem sonu olan 2011 yılında ise bu rakam 313.301.823 milyar TL'ye çıkmıştır. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranındaki gelişim de dikkat çekicidir. Kamu harcamalarının son 12 yıllık dönemi (2000-2011 yılları arası) incelendiğinde, kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranının önemli artışlar sergilediği görülmektedir. Tablo 3'de görüldüğü gibi özellikle 2001 yılına kadar önemli artış gösteren kamu harcamalarının GSMH'ya oranı, 2003 yılından itibaren önemli ölçüde azalış göstermiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde, uygulanan sıkı maliye politikaları, büyüme hızında meydana gelen artış ve bütçe gerçekleştirmelerinde yaşanan iyileşmeler etkili olmuştur (Aslan, 2009). Tablo 3'den izleneceği gibi kamu harcamalarının GSMH içindeki payı, ele alınan dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000'li yılların başında bu oran ortalama %40'lar seviyesine çıkmış ve kriz yılı olan 2001 yılında en üst seviyesine ulaşmış ve daha sonra azalış trendine girmiştir. 2000 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı %37,3 iken bu oran; yüksek enflasyon, kamunun finansman açıkları ve bu açıkların kapatılabilmesi için yapılan iç ve dış borçlanmanın yüksek faiziyle birlikte ortaya çıkan mali krizlerle 2001 yılında %45,9'a yükselmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde uygulanan politikaların etkisiyle KH/GSMH oranı, 2002'de %42,8 olmuş, 2003 yılında ise %39,3'e gerilemiştir. Konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı, özellikle faiz ödemelerinin azalmasının etkisiyle, 2004 yılında bir önceki yıla göre 4,4 puan azalarak %35.1 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2004 yılında, iç borç faiz ödemelerinde meydana gelen azalmada, faiz oranlarının düşmesi önemli bir rol oynamıştır. 2002-2004 döneminde, GEGP bağlamında ve IMF'nin sıkı denetimi sayesinde bütçe harcamalarında kısıntı

uygulanmıştır (TCMB, 2005; Şahin, 2007). 2005 yılı, kamu maliyesi alanında uygulamaya konulan yapısal reformların etkilerinin daha iyi görülmeye başlandığı ve mali disiplinin bütçe sonuçları üzerindeki olumlu etkisinin hız kazandığı bir dönemdir. 2005 yılında toplam harcamaların artış oranının minimum düzeyde gerçekleşmesi ve konsolide bütçe giderlerinin GSMH'ya oranının %32.1 oranında gerçekleşmesi dikkat çekici bir performansı beraberinde getirmiştir. 2006 yılında konsolide bütçe giderlerinin GSMH'ya oranı %30.5 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından itibaren, uygulanan kararlı politikalarla birlikte sürdürülebilir bir başarının temeli olan mali disiplinin de etkisiyle, harcama azaltıcı politikalar etkili bir şekilde uygulanmıştır (T.C. Maliye Bakanlığı, 2007).

Küresel krizin etkisiyle ekonomide meydana gelen daralma döneminde kamu gelirleri hızla düşmüş, kriz öncesinde görece olumlu seyreden bütçe göstergelerinde nispi bir bozulma yaşanmıştır. Bu süreçte, alınan mali canlandırma önlemlerinin de etkisiyle, 2009 yılında konsolide bütçe harcamaları/GSMH oranı yükselmiştir. Tablo 3 incelendiğinde, küresel krizin başladığı 2008 yılında 227,06 Milyar TL olan bütçe giderleri, 2009 yılında 268,6 Milyar TL'ye yükselmiştir. Bütçe giderlerindeki bu artış %15 civarındadır. Ancak, 2010 yılındaki toparlanma süreci ve canlanan iç talep sayesinde; bütçe dengelerindeki bozulma yavaşlamıştır. 2011 yılında ise, düşük reel faiz oranlarının katkısıyla negatif artışlar sergileyen faiz harcamaları, cari transfer harcamalarının artışında yavaşlama ve güçlü ekonomik seyre paralel olarak ithalde ve dahilde alınan KDV, ÖTV gibi vergi gelirlerinde artış, bütçe performansı açısından yılın olumlu bir şekilde tamamlanmasına neden olmuştur (TÜSİAD, 2012). Bu bağlamda, 2011 yılında kamu harcamalarının artış oranı %6'ya, konsolide bütçe harcamaları/GSMH oranı ise %24.1'e düşmüştür. Kısaca, kriz döneminde bütçede önemli bir dalgalanma görülmemiş, bütçe disiplinine riayet edilmiştir. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranı, krizin vurduğu ve etkili olduğu 2008-2010 yılları arasında %23-28 arasında dönemsel dalgalanma sergilemiştir. Kriz nedeniyle dünya düzeyinde faizlerin geriletilmesine koşut olarak, iç ekonomide de faizlerin indirilmesinin neticesi olarak faiz yükünde görülen azalma bütçe boyutlarını kontrol edilebilir seviyede tutulmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de, 2008 Kriz döneminde maliye politikasında “disiplin” öne çıkarılırken ya da bu yöndeki uygulamalardan taviz verilmezken, dengeli faiz politikası izlenmesi yoluna gidilmiştir. Finansal akımların risk iştahının dengesizleştiği kriz dönemlerinde, bütçe dengesinin korunmaya çalışılması, finansal risklerin reel risklerden daha iyi bir şekilde hissedildiği görünümünü ortaya çıkarmaktadır (Önder ve Uçkaç, 2013: 217-227).

5.Sonuç

Kamu harcamaları mali olayların iki temel unsurundan birini teşkil etmektedir. Bir ekonomide kamu harcama bileşenlerinin yapısı ve harcama tutarının büyüklüğü ekonominin genel seyri hakkında bilgi verme karakterine haizdir. Mali olaylara harcama noktasından bakıldığında harcamaları fonlayan kaynaklar ve o kaynakların her birinin milli ekonomiye tesiri meselesi literatürde çok tartışılan konulardan biridir.

Türkiye Ekonomisi 1980'li yılların başından itibaren dünyada ağırlığını hissettiren neo liberal politikalarından etkilenmeye başlamış müzminleşen ve ağırlaşan ekonomik sorunları çözmek için kamu kesimi ölçeğini küçültme kararı almıştır. 1980'li yılların başında %20 düzeyinde gerçekleşen kamu harcamaları/GSMH oranı 1990'lı yıllara kadar büyük bir

değişim göstermemiş hatta bu dönemin ortalarında %15'e kadar düşmüş, bu dönemin sonuna kadar %17'lik düzeyi aşmamıştır. 1990'lı yıllar Türkiye Ekonomisinde kamu harcamaları/GSMH oranının dramatik artış gösterdiği yıllar olmuştur. 1990'lı yıllarda kamu harcamaları/GSMH oranındaki artış hızını, bu dönemde yaşanan krizler iyice beslemiş ülke ekonomisinin en büyük krizi olan 2000-2001 yıllarında bu değer adeta tavan yaparak %45 düzeyine fırlamıştır. 2002 yılından itibaren siyasi istikrarın sağladığı ortam ve uygulamada mali disipline verilen önemden dolayı tekrar düşüş trendine giren bu oran son yıllarda %25 düzeylerine kadar çekilebilmiştir.

Uzun yıllardan beri ekonomide hüküm süren enflasyon ve işsizliği önleme, dış açıkları giderme ve nihayet daimi istikrar sağlamak için kamu kesiminde uygulanan kamu açığını disipline edici, kamu kesimi ölçөгünü küçültücü politikalar bazı konularda kısmi ve nispi iyileşme sağlasa da hala kalıcı çözüm sağlamaktan uzak görünmektedir. Dolayısıyla kamu kesiminde uygulanan politikaların daha ihtimamlı hazırlanıp çok daha dikkatli tatbik edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ağcakaya, S. (2003), “Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 215-226.
- Akalın, U. S. (2004), *Üç Dönem Üç Ekonomi*, İstanbul: Set Yayınları.
- Akçağlayan, A ve Kayıran, M. (2010), “Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Gelirleri: Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 129-146.
- Aktan, C. C. (1995), *Optimal Devlet*, İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Aslan, A. (2009), “Bütçe Açığı Sürdürülebilirliğinin Dinamik Analizi: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, 157, 227-234.
- Başol, K ve Başol, G. (1992), “Bütçe Uygulamalarında Yapılan Değişiklikler ve Bütçe Politikalarına Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 55-82.
- BDDK (2008), *ABD Mortgage Krizi*, Çalışma Tebliği, Ankara.
- BDDK (2010), *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, Çalışma Tebliği, Ankara.
- Boratav, K. (2008), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Bulut, C. (2006), *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*, İstanbul: DER Yayınları.
- Çavdar, Ç. Ş. (2010), *Türkiye'de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR Modelleri ile İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çolak, Ö. F. (2009), “2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz”, *TİSK Akademi Dergisi*, 4(2), 50-69.
- Direkçi, T. (2006), *Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DPT (1994), *1995 Yılı Geçiş Programı*, Ankara.
- DPT (1997), *Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)*.
- DPT (2005), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*.
- DPT (2007), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*.
- DPT (2011), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)*.
- Eğilmez, M. (2009), *Küresel Finans Krizi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eren, A. (2008). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gacener, A. (2005), “Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi”, *DEÜ İİBF Dergisi*, 20(1), 103-122.
- Gürkaynak, R. S. (2008), “Türkiye Ekonomisi ve Küresel Krizde Makroekonomik Politikalar”, TEK, Ekonomik Bunalım ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Tartışma Metinleri.
- Güven, S. (2001). “Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 16(185), 79-98.
- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006), “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11, 307-342.
- Karataş, C. (1994), “Türkiye'de Kamu Borçları, Vergi Sistemi ve Kamu Harcamaları: 1980-1993”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.
- Karluk, R. (1997), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (1999), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 6.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kepenek, Y. (1990), *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Verso Yayıncılık.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Kovancılar, B. (1997), *1980 Sonrası Benimsenen Liberal Politikalar Bağlamında Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004), “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, *ERC Working Papers in Economics*, 4(13), 1-44.
- Magdoff, F. ve Yates, M. (2010), *Ekonomik Krizin ABC'si*, (Çev: Ahmet Kırmızıgül), Ankara: Epos Yayınları.
- Mutlu, A. (1998). “Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Değerlendirilmesi”, *XII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Oyan, O. (1989), *Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye: 1980-1989*, Ankara.
- Oyan, O. (2001), *Türkiye Ekonomisi*, (Kamu Maliyesi ve Politikası), Ankara: İmaj Yayınevi.
- Önder, İ. ve Uçkaç, A. (2013), “Krizler Ortamında Türkiye”, 3. *İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi*: İzmir.
- Öner, E. (1994), “Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.
- Öztek, D. (2001), “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, 16. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Parasız, İ. (1996), *Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları*, İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Sakal, M. (2002), “Türkiye'de Kamu Açıklarının ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi”, *DEÜ İİBF Dergisi*, 17(1), 35-60.
- Sezgin, S. (2013), *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Şahin, H. (2007), *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şimşek, H. A. (2007), “Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 52-68.
- Şimşek, H. A. ve Altay, A. (2009), “Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 528, 11-23.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2007), *2008 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara.

Kanca, O. C. ve Bayrak, M. _____ *anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2) 2015

T.C. Maliye Bakanlığı (2012), *2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, Ankara.

Taban, S. (2011), *Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara.

TCMB (2001), Yıllık Rapor: *Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası*, Ankara.

TCMB (2005), Yıllık Rapor: *Denetleme Kurulu Raporu*, Ankara.

TOBB, (1994), “5 Nisan Kararlarının İlk Sonuçları ve İlk Üç Ayın Bilançosu”, *Forum Dergisi*, 6.

Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 6. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

Turan, Z. (2011). “Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.

TÜSİAD (2012). *Türkiye Ekonomisi, İstanbul*: TÜSİAD Yayınları.

Ulusoy, A. (2012), *Maliye politikası, İstanbul*: Park Kitabevi.

Yeldan, E. (2008), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yıldırım, E ve Yıldırım, R. (2001), “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu*: Antalya.

Yılmaz, B. E. ve Susam, N. (2001), “Türkiye'de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”, *16. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.